

Karakterisering och kulturhistorisk värdering

Västra Torsås kapell

Västra Torsås socken i Alvesta kommun
Kronobergs län

Smålands museum
Samuel Palmblad
2006

Inledning

Bakgrund och syfte

I samband med upprättandet av vård- och underhållsplaner för kyrkor i Växjö stift har Smålands museum på uppdrag av byggnadsingenjör Göran Gustafsson genomfört en karakterisering och kulturhistorisk värdering av Västra Torsås kapell under våren 2006. De kyrkor som berörs är de som tillhör Svenska kyrkan och omfattas av kulturminneslagen, dvs. kyrkobyggnader som är tillkomna före utgången av år 1939 och ytterligare några som skyddas genom särskilt beslut av Riksantikvarieämbetet. Arbetet bekostas av medel från den kyrkoantikvariska ersättningen. Karakteriseringen och den kulturhistoriska värderingen syftar till att användas som underlag för vård- och underhållsplanen.

Nedanstående material består av en historik över kyrkobyggnaden, en beskrivning av exteriör och interiör samt en kulturhistorisk bedömning. Arbetet har varit uppdelat i en fältdel med inventering samt arkivgenomgång. De aktuella arkiv som gått igenom har främst varit läns museets topografiska arkiv och Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm. Uppgifter har vidare hämtats från aktuell litteratur däribland hembygds litteratur. De redovisade arkivuppgifterna utgör en sammanfattning av genomgångna arkiv och ska inte ses som en komplett beskrivning i kyrkobyggnadens historia.

Kulturhistorisk bedömning

En kulturhistorisk bedömning är aldrig definitiv utan kontinuerligt föremål för omvärderingar. Bedömningen utgår från såväl den enskilda kyrkobyggnadens värden som kyrkomiljön i sin helhet, men också till värden i förhållande till andra kyrkobyggnader i stiftet och övriga landet. Inför varje planerad förändring skall tillstånd inhämtas från länsstyrelsen och varje ärende behandlas där från fall till fall. Den kulturhistoriska bedömningen utgör underlag för beslut om vilka åtgärder som kan vara berättigade till kyrkoantikvarisk ersättning

Västra Torsås kapell

Kortfattad historik

År 1874 revs den kyrka som ursprungligen uppfördes 1730. Tidigare fanns även en medeltida träkyrka på samma plats, byn Torsås omnämns så tidigt som 1290 i skriftliga källor. Då krav hade framförts att den nya kyrkan skulle uppföras i Lönashult, mer centralt i socknen, protesterade naturligtvis Torsåsborna men beslutet realiserades efter mycken kontrovers. Kyrka och klockstapel revs men kyrkogården underhölls. Behovet av ett begravningskapell framstod sedermera som stort varvid arkitekt Paul Boberg gavs i uppdrag att framställa lämpligt ritningsunderlag.

Kapellet stod klart 1929 och arkitekten valde att efterlikna de småländska medeltidskyrkorna ifråga om planlösning och exteriör. Platsen som valdes var nästan identisk med grunden för den äldre kyrkan, dock förlades byggnadskroppen i nord-sydlig riktning och inte som tidigare i öst-västlig. Kyrkoplatsen med tillhörande kapell ligger centralt i byn och oerhört vackert utmed en höjdsträckning. Vidsträckta odlingsmarker med ålderdomlig bebyggelse skapar ett landskap med höga kultur- och naturmiljövärden

Exteriör

Stommen består av en plankstomme som reveterats, grunden utgörs av huggen granit. Kapellet kan uppdelas i tre tydliga byggnadskroppar med vapenhus, långhus och kor där långhuset har getts ett framträdande yttre genom sin större bredd och högre tak. Taken är klädda med röda, enkupiga, cementpannor. Långhuset har på väst- respektive östsidan vardera tre stora rundbågiga fönster. Dessa är uppbyggda med fyra bågar innehållande vardera åtta rutor i varje båge, tvärposten är mittplacerad. Bågar och karm är brunmålade. På korets östvägg finns ett högt rektangulärt fönster med fjorton rutor. Ett mindre fyrkantigt fönster med fyra rutor finns på vapenhusets öst- och västvägg medan det ovanför porten på sydgaveln sitter ett runt fönster. På långhusets södra gavelspets står ett förgyllt kors med kula.

Huvudentrén är förlagt till vapenhusets sydgavel. Dubbelporten med liggande, profilerad panel nås via en trappa med fyra steg. Trappstegen av granit vilar på ett gjutet fundament. Porten som har en smal, slätputsad omfattning kröns av en lampa tillverkad med kopparstomme och glasade sidor. Uppe i gavelröstet är året 1929 markerat med stora siffror gjorda av svartmålat plåt.

Exteriöra förändringar

Det ursprungliga lertegeltaket ersattes förmodligen 1966 med enkupiga cementpannor. Samma år revs den höga och iögonfallande skorstenen samtidigt som entrétrappan ersattes med en ny av huggen sten. I övrigt har endast regelbundet underhåll utförts.

Interiör

Interiören har i huvudsak bibehållit sin ursprungliga karaktär. En genomgripande restaurering som främst syftade till att förbättra tillgänglighet, funktion och isolering utfördes 2003. Här följer en beskrivning av interiören med början i vapenhuset.

Vapenhuset fungerar främst som ett mindre genomgångsrum. Under läktartrappan finns en städskrubb och på västväggen är en dörr som leder till en mindre sakristia: här inne finns också el-centralen. Den gråmålade trädörren är uppbyggd med tre lika stora spegelfält. Samma utförande har den dubbelport som leder in till själva långhuset. Sammanlagt 20 bänkar står uppställda i två kvarter, dessa är målade i en stålgrå färg där sittdynorna är klädda i ett olivgrönt tyg. Bänkarna är helt öppna, sidogångar saknas. Golvet utgörs av smala brädor som lackats, golvlisterna är höga med profilerad överdel. I mittgången, som täcks av en blå matta, hänger två praktfulla mässingskronor med taksolar, den ena skänktes till kapellet 1957 och den andra 1976. Det närmast vitmålade taket är tunnvalvt där övergången till väggen markeras med en blå list. På väst- och östväggen hänger sammanlagt fyra lampetter med vardera två rörljus och stora väggplåtar. Ovanför porten mot vapenhuset hänger en blyspröjsad glaskrona som härrör från den gamla kyrkan.

I det sydvästra hörnet finns en större nisch som tidigare huserade en kamin. Här står idag en ljusbärare i trä och på väggen hänger en väv. Motsvarande plats i det sydöstra hörnet upptas av trappuppgången till läktaren samt en hylla för psalmböcker. Ett ståndur från 1811, skänkt till kapellet 1933, står placerad i det nordvästra hörnet. En tavla föreställande den gamla kyrkan samt en psalmnummertavla som även tillhört denna kyrka är uppsatt i det nordöstra hörnet.

Innanfönster tillkom 2003. Väggarna stabiliseras av tre synliga dragjärn som löper mellan öst- och västvägg. Under varje fönster finns smala element och ovanför västfönstren är rullgardiner uppsatta.

Koret har delvis förlorat sin markerade position genom att golvet sänktes till samma nivå som övriga golvytor 2003. Altarbordet i trä är enkelt med kannelyrer i ben och skiva samt ett mindre förgyllt kors på skivans mitt som enda dekor. Altarbordet flankeras av två höga träpedestaler som bär varsin kandelaber. Den tredelade altarringen som tillfördes 1976 står ofta förrådsställd på läktaren för att göra koret större och flexiblare. Altartavlan med sin praktfulla, förgyllda ram, föreställer Jesus med sovande lärjungar i Getsemane. Vid östväggen står dopfunten som överfördes från Västra Torsås kyrka 1976, ovanför hänger en smäcker mässingskrona. Invid västväggen står ambon vars estetiska inramning förhöjs genom en grön väv med växter och änglalika figurer som hänger på den bakomliggande väggen. På västväggen finns även en dörr som leder ut till kyrkogården. Framför altarbordet ligger en kormatta i främst röda kulörer. I det platta innertaket sitter fem inbyggda lampor varav fyra tillkom 2003. Den äldre, placerad i mitten, täcks med en skiva föreställande en duva.

Läktaren som till stora delar upptas av orgeln nås via en svängd trätrappa. Utrymmet är begränsat vilket förstärks av det tunnvalvda taket. Räcket består av breda blåmålade spjälor som ger ett något klumpigt intryck. Orgeln byggdes av Richard Jacoby från Stockholm 1964, fasaden, med gråa och olika blåa nyanser, har förändrats vid flera tillfällen. Taket är liksom i koret försett med fem inbyggda lampor varav den mittersta är äldre och dekorerad med ett strålande kors.

Interiöra förändringar

Kapellet fick en ny färgsättning 1966, samma år som kaminen plockades bort. I övrigt har få arbeten utförts fram till den stora restaureringen 2003 då en rad åtgärder vidtogs för att förbättra tillgänglighet, isolering och funktionalitet. Väggarna isolerades och kläddes därefter med gipsskivor och glasfiberväv som sedan målades i en svagt gulaktig kulör. Det listverk som tidigare hade avdelat väggytorna i horisontella sektioner bevarades bakom gipsskivorna i långhuset. Korgolvet sänktes till samma nivå som övriga golvytor och ett nytt bjälklag lades. Ny armatur byggdes in i kortaket, liksom på läktaren, och ett nytt altarbord samt ambo inskaffades. De värmebesparande åtgärderna med vägg- och vindsisolering förstärktes genom att nyttillverkade innanfönster sattes in. Vid färgsättningen valdes att följa rådande färgskala, med vissa nyanseringar, förutom i kortaket där en tidigare mörk färg ersattes med vitt. Det lilla kapellets inventarier har tillkommit i olika skeden och då främst genom gåvor. Den ursprungliga inredningen var mycket sparsmakad men har med åren blivit alltmer förskönande. En orsak är att kapellet alltmer fått rollen som lillkyrka vilket är en stor skillnad mot den tilltänkta funktionen som begravningskapell.

Viktigare inventarier

Altartavlan föreställande Jesus i Getsemane skänktes till kapellet 1938. Den förgyllda, och omfångsrika ramen är mycket praktfull. Ramen är dock inte original utan tillkom i slutet av 1800-talet. Själva målningen är inköpt i Italien och utfördes förmodligen någon gång mellan 1680 och 1710; konstnären var troligtvis lärjunge till en mästare.

Den åttakantiga och rikligt marmorerade dopfunten skänktes till Västra Torsås kyrka 1936 men flyttades till kapellet efter att en ny dopfont tillverkats 1976.

Den femstämmiga orgeln tillverkades i Stockholm 1964 av Richard Jacoby. Den har sedermera byggts om.

Kyrkogården

Kyrkogården som sträcker sig i nord- sydlig riktning omges av en bred kallmurad stenmur. Kyrkogården har nyttjats betydligt längre än kapellet vilket bl.a. tydliggörs genom de kraftiga och höga lövträden. Huvudentrén är förlagd till sydsidan där en smäcker och mycket dekorativ smidesgrind är placerad. På två av grindens stenstolpar är glasade lyktor uppsatta. Mellan kapellets entré och grinden löper en trädallé, den breda gången är belagd med plattor. Utanför muren, i det sydvästra hörnet, finns en äldre förrådsbyggnad med utedass där kyrkvaktmästarna förvarar sin utrustning.

Klockstapeln från 1936 står placerad i det nordöstra hörnet. Konstruktionen vilar på två hjärtstolpar som stabiliseras av sex stödben. Syllar och stödben är brädinklädda. Huven som är täckt med ekspån, kröns av en smal spira med en tupp på spetsen

Kyrkogården ger ett lummigt, proportionerligt och vackert intryck och det historiska värdet förstärkts genom en rad monumentala och ålderstigna gravvårdar.

Kulturhistorisk karaktärisering och bedömning

I Torsås by har det troligtvis funnits en kyrka sedan 1200-talet. Den medeltida kyrkan revs 1730 varvid en ny uppfördes. Denna blev så småningom för liten och då byggnaden uppenbarligen var i dåligt skick beslutades att även denna skulle ersättas. Dock valdes att uppföra den nya kyrkan centralt i socknen och därmed förlorade Torsås rollen som hävdvunnet socken- och kyrkocentrum. Kyrkogården bibehölls medan kyrkan revs 1874, inventarier och byggmaterial auktionerades ut. Då begravningsverksamheten fortgick framkom sedermera allt starkare önskemål för ett begravningskapell. Medel insamlades och 1929 stod kapellet klart efter ritningar av Paul Boberg. Byggnaden är enkel men värdig och exteriören följer sinnebilden för en traditionell träkyrkostil. Kapellet är egentligen inte regelrätt invigt men har under 1900-talets senare del alltmer fått rollen som gudstjänstrum, framför allt sedan dopfont och altarring tillkom 1976.

Västra Torsås kapell utgör en av tre kyrkobyggnader i Kronobergs län som uppfördes mellan åren 1920 – 1939. Den tillhör därmed en ovanlig kategori sakrala byggnadsverk vad gäller uppförandeperiod. Exteriörens enkla och traditionella utformning får inte förvanskas vid kommande restaureringar, nuvarande taktäckning bör dock i en framtid ersättas med lertegel. Interiören har ändrat karaktär genom åren genom att nya inventarier tillkommit och äldre ersatts. Förändringen är naturlig då kapellet alltmer övergått till att fungera som gudstjänstrum. Ur antikvariskt hänseende var det dock beklagligt att korgolvet sänktes då en nivåskillnad av hävd markerar korets särskilda betydelse. Interiörens kulturhistoriska värde ligger i det ursprungligt enkla där inredningen med åren förändrats och förskönats genom gåvor och annorlunda nyttjandekrav. Från att ha uppförts som begravningskapell påminner dagens byggnad snarare om en mindre kyrka. Vid framtida åtgärder måste helhetsbilden beaktas för att undvika påtagliga stilbrott men interiörens värde är inte av sådan dignitet att framtida önskemål om omgestaltning helt måste avstyrkas.

Händelseregister

- 1929 - Biskop Edgar Reuterskiöld deltagar vid invigningen av kapellet
- 1936 - Klockstapeln byggs
- 1966 - Fasaderna reveteras och avfärgas
 - Ny taktäckning bestående av enkupiga cementpannor
 - Yttertrappan ersätts med en ny av huggen sten
 - Kaminen rivs ut och elvärme installeras
 - Interiören erhåller ny färgsättning
 - Skorstenen på vapenhusets västra takfall rivs
 - Golven slipas och syntecobehandlas
 - Mittgången förses med en ny matta av ylle
 - Mindre sakristia iordningställs i vapenhuset
 - Klockstapeln restaureras
- 1975 - Tio ljusstakar avsedda för bänkarna överlämnas som gåva
- 1976 - Kapellet erhåller äldre dopfont från Västra Torsås kyrka
 - En altarrundel med knäfall placeras framför altarbordet
- 2003 - Korgolvet sänks varvid nytt bjälklag läggs. Golvbrädorna oljas
 - Övriga golvytor samt trappan slipas och lackas
 - Fönster målas och kompletteras med innerbåge
 - Ny elinstallation och komplettering av armatur
 - Innerväggarna isoleras och kläs med gipsskivor samt glasfiberväv
 - Innertak, läktarräcke och listverk målas

- Vinden isoleras
- Ny dörr till förrådet i vapenhuset
- Nischen i långhusets sydvästra hörn görs i ordning varvid dörrar och hyllplan försvinner
- Sju ventiler sätts in i krypgrunden
- Nytt altarbord och ny ambo
- De båda ljushållarna på korets norrvägg plockas bort
- Plastmatta läggs i vapenhuset
- Inspektionslucka monteras över läktare
- Ny skåpsinredning i sakristian

Källförteckning

Följande litteratur och arkiv har nyttjats i samband med vårdplansarbetet:

Antikvarisk- topografiska arkivet, Riksantikvarieämbetet i Stockholm.
Handlingar från Kungl. Byggnadsstyrelsen är inkluderade

Klipparkivet vid Smålands museum: Västra Torsås kyrka

Topografiska arkivet vid Smålands museum: Alvesta kommun, Byggärenden, Västra Torsås kyrka

Vassi Heidi, *Kyrkobyggnader i Kronobergs län* 1998